

Михайло Наєнко

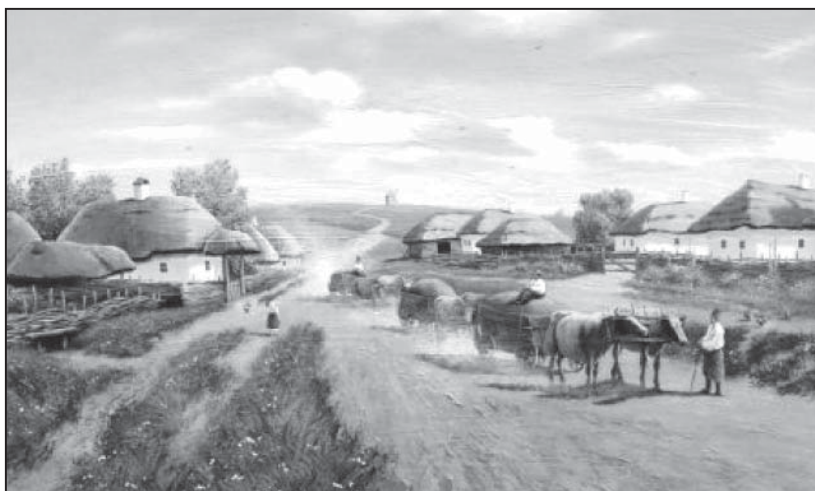
ШЕВЧЕНКО, ГУЛЯЙПОЛЕ, ТІКИЧ...

В Україні сьогодні існує четверо поселень із назвою Гуляйполе. Одне в Запорізькій області (пов'язане з іменем Нестора Івановича), друге в Дніпропетровській, третє в Полтавській і четверте – в моїй, Черкаській. А річка Тікич, беручи початок у Київській, протікає лише в Черкаській. Повна назва – «Гнилий Тікич». Є ще й «Гірський Тікич», але він тече в західній частині Черкащини, зокрема – в сусідньому Тальнівському районі, який до подальших моїх припущень стосунку не міг мати.

У нашому (на Черкащині) Гуляйполі міг бувати Тарас Шевченко, коли підлітком їздив із батьком чумакувати. Переїжджали вони, можливо, і нашу річку Гнилий Тікич. У його російськомовній повісті «Наймичка» читаємо:

«Во времена самой нежной моей юности (мне было тогда 13 лет) я чумаковал тогда с покойником отцом. Выезжали из Гуляйполя. Я сидел на возе

и смотрел не на Новомиргород, лежащий в долине над Тикичем, а на степь, лежащую над Тикичем. Смотрел и думал (а что я тогда думал, то разгадает только один Бог). Вот мы взяли соб, перешли вброд Тикич, поднялися на гофу. Смотрю – опять степь, степь широкая, беспредельная. Только чуть мреет влево что-то похожее на лесок. Я спрашиваю у отца, что это видно.

Чумацькі шляхи України. Лубочна картина невідомого художника

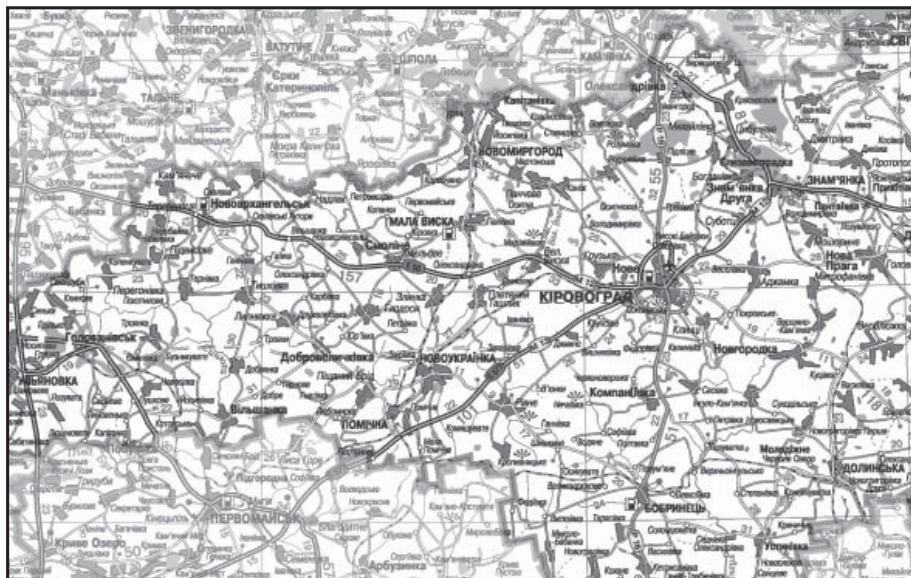
– Девятая рота, – отвечает он мне. Но для меня этого не довольно. Я думаю: «Что это – 9-я рота?»

Степь, и всё степь.

Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке. На другой день та же степь и те же детские думы. «А вот и Елисавет!» – сказал отец. «Где? – спросил я». «Вон на горе цыганские шатры белеют».

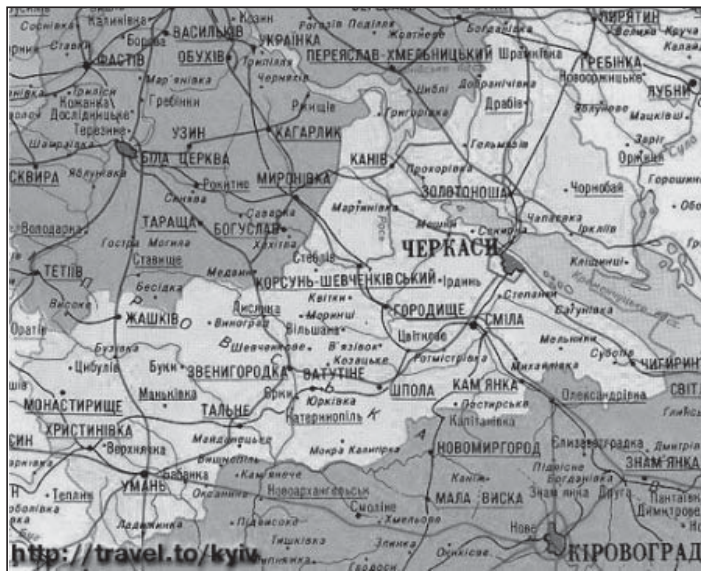
К половине дня мы приехали в Грузовку, а на другой день по утрам уже в самый Елисавет» (Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 117).

Про яке Гуляйполе і про який Тікич тут ідеться? Коментатори навіть Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка (т. 3, с. 480) уважають, що Гуляйполе – це сучасний Златопіль, а Тікич – це... Шевченко, мовляв, помилився і Тікичем назвав Велику Вись, а Златопіль це... Ніякої помилки в Шевченка не було; і ніякий Златопіль він не міг назвати Гуляйполем, бо те містечко (і не Гуляйполе, а Гуляйпіль!) називалося так лише до 1787 року, тобто – за 40 років до Шевченкової мандрівки. Та й чого б йому з батьком їхати було в той Златопіль, якщо до Єлисавети шлях через наш Гнилий Тікич історично був наїжджений і протоптаний із незапам'ятних часів? Ось гляньмо на можливий маршрут малого Тараса уважніше:

з Моринців і Кирилівки (теперішнє Шевченкове) інакше, як тільки вниз по течії Тікича через Звенигородку, Калніболот (Катеринопіль) і Гуляйполе (стара назва Неберибіс, Берибіси) на південь і не проїдеш. Цим шляхом їздив фран-

цузький інженер Боплан (автор першої географічної карти наших країв, на яку він заносив, за його зізнанням, лише ті населені пункти та ріки, які сам бачив), бо іншого тоді (1648 рік і пізніше) не існувало за визначенням. Це був давній (із XV ст.) шлях чумаків; він пролягав (коли

взяти «цоб», як і пише Т. Г. Шевченко) через Неберибіс-Гуляйполе та П'яту роту в Торговицю (нова назва Новоархангельськ), а далі – у згадувані Шевченком Дідову Балку (с. Балєєве), Грузівку і Єлисавет. За Єлисаветом, їдучи на південь, чумаки «роздвоювалися» й обирали собі або Одеський, або Кримський напрямки... Хто не вірить, нехай подивиться на карту Черкащини, на якій трохи «захоплена» і Кіровоградська (Єлисавет) область, та на карту Кіровоградської області, де на фрагменті Черкаської позначене і село Шевченкове (тоді Кирилівка).

На цій карті позначене Гуляйполе, але, на жаль, немає Грузівки (сучасна назва «Грузьке»). Грузьке розміщене за 18 км перед Єлисаветом, якщо їхати до нього з північного заходу. Тарас із батьком здолали цю відстань за одну ніч та півдня (вночі, мабуть, зупинялися на відпочинок) і лише «по утрам» в'їхали в Єлисавет (сучасний Кіровоград).

Важлива така деталь: Тікич, пише Т. Шевченко, вони перейшли (переїхали волами?) убрід. У нашому Гуляйполі якраз і був брід (місцева назва: «Біля циган»), який можна було і перейти, і перебрести, закотивши холоші. Туди був під'їзд гужовим транспортом, там протягом століть таборилися цигани зі своїми багулами, і ще в мої дитячі роки там води було трохи більше, як по коліна, і люди з гуляйпільських кутків Гринівки та Горобцівки, ідучи на ярмарок у сусіднє село Пальчик, користувалися саме тим бродом. А на Великій Висі в Новомиргороді не існує жодного броду. Я зв'язався із сучасним керівництвом та краєзнавцями Златополя і Новомиргорода; вони дуже вагалися, щоб назвати місце на їхній річці, де міг би бути брід. Навіть нині, коли річка дуже замулена, товща води в ній (і це підтверджують відомості з Інтернет-ресурсу) сягає місцями від чотирьох- до сорокаметрової глибини. Спробуй переїдь-перебреди!..

Звернувся я за консультацією і до письменника-історика Валерія Шевчука. Він, як знаємо, був упорядником літературної частини ґрунтового видання «Доля» («Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах», 1993) і, як історик за фахом, спочатку уточнив відомості про чумацькі шляхи. Вони існують в Україні не із XV-го століття, а ще з часів Київської Русі. Це були торгові дороги (на зразок «із варяг у греки») і пролягали вони в більшості випадків уздовж річок, аби можна було напоїти й напасти побіля них тяглову силу основного тоді транспорту – коней чи волів. Шлях від Кирилівки на південь якраз і пролягав уздовж Тікича, на якому розміщені й сучасні районні центри Лисянка, Звенигородка, Калниболот (імперська назва Катеринопіль) та нижче від них – наше Гуляйполе. А в бік Новомиргорода ніяких поздовжніх річок не існує, і Шевченків батько Григорій навряд чи обрав би собі дорогу (та ще й із малим хлопчиком), на якій немає, де перепочити, скупатись і «заправити» пашею та водою волів.

Гляньмо у зв'язку з цим ще на кілька картин.

Мотиви цих робіт В. Штернберга виникли, можливо, з розповідей Т. Шевченка. Вони протягом кількох років приятелювали, жили разом на одній квартирі в Петербурзі, і між ними могла виникнути розмова про Шевченкові пастуші будні та чумацькі мандри (фронтиспіс до першого видання «Кобзаря», де зображений Кобзар із поводитирем, виконаний саме В. Штернбергом). На задньому плані картини «Пастушок» видно неглибоку річку, яку можна перейти вбід. Можливо, то і є наш Тікич, про який Шевченко писав у повісті «Наймичка»? На фронтиспісі «Кобзар із поводитирем» видно ріг хати, під якою сидить Кобзар; вона теж, можливо, з тих хат, про які міг розповідати Шевченко, а потім і сам малював.

Пропоную глянути на цей Шевченків малюнок: на розі цієї хати В. Штернберг і міг посадити свого кобзаря з поводитирем.

Такі хати можна було побачити в нашому Гуляйполі ще і в недавні повоєнні роки. Недалеко від шляху та від сучасного приміщення школи стояла хата однієї бабусі (ім'я забув, а називали її «ворожкою»), яка (хата) дуже схожа на ту, що змалював Шевченко. Можливо, він її й бачив у своєму 13-річному віці (недалеко ж від шляху!). Що ти бачив учора – сьогодні можеш і не згадати, а те, що впало в око в тринадцять років, залишається в твоїй пам'яті назавжди.

Звичайно, «Наймичка» Т. Шевченка – це художній твір, а в ньому, як знаємо, можливі і творчі домисли, і неточності. Але коли вжито в ньому топонімічні назви, то з домислами слід бути максимально обережним. «Сказано „люміній”, отже „люміній”».

Якщо в Шевченка написано «Гуляйполе» і «Тікич», то не треба їх перейменовувати на «Златопіль» і «Велику Вись» тільки через те, що автор... помилився. Помилка можлива хіба що в словах, які починаються однаковим префіксом-складником: скажімо, Новоархангельськ переплутав з Новомиргородом... А от перехід (переїзд) убрід він ні з чим не міг переплутати. А надто, що через Велику Вись ніколи не було ніякого броду. А через наш (гуляйпільський на Черкащині) Тікич він (брід)

*В. Штернберг.
Пастушок (1836–1838)*

*В. Штернберг.
Кобзар із поводитирем (1840)*

експлуатувався аж до часу, поки в 50-х роках ХХ століття не побудували на цій річці Лотошівську ГЕС (кілометрів за три нижче броду). Отже, малий Тарас їхав по чумацьку сіль із батьком через згадане ним Гуляйполе (в усіх

вузеньким Тікичем» (Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955. – С. 18). «Недалеке» черкаське Гуляйполе (якщо зважити на 160-кілометрову відстань до Єлисавета!) було справді від Моринців-Кирилівки «недалеким» (30–35 кілометрів), а наш Тікич був таки «вузеньким»; особливо, коли порівняти його зі значно ширшою Великою Виссю, на якій стоїть і Златопіль (Гуляйпіль), і Новомиргород, до яких від Шевченкового села не менше ста кілометрів.

Т. Шевченко. Хата батьків у Кирилівці.
1843. Папір, олівець. 18,5х27

географічних джерелах застерігається: «Гуляйпіль» не плутати з «Гуляйполем», яке нині входить до Катеринопільського району Черкаської області). Саме від нього треба постійно, як пише Шевченко, брати «цоб», аби потрапити в Єлисавет. Один із найуважніших біографів Шевченка Павло Зайцев, між іншим, не сумнівався ні на мить, коли писав: «У недалекому Гуляйполі відкрився він (степ) очам Тараса за

подібними початковими складниками-префіксами «ново»; тобто, Новоархангельськ міг назвати Новомиргородом, а в усьому іншому його пам'ять не зраджувала. За винятком, можливо, вікових своїх характеристик. Чумакував він разом із батьком (читаємо в повісті) у тринадцятилітньому віці. Тим часом, батько (Григорій Іванович), знаємо, помер, коли хлопцеві було лиш одинадцять...